

J A R M O K O R H O N E N

FRASEOLOGIA

KIINTEIDEN SANAYHTYMIEN TUTKIMUS

SISÄLLYSLUETTELO

ALKUSANAT	9
LYHENTEET	12
1 FRASEOLOGIAN KÄSITE JA TERMINOLOGIA	13
2 FRASEOLOGIAN HISTORIAA	16
2.1 Fraseemikokoelmien laadinta	16
2.2 Fraseologiantutkimuksen kehitys	21
3 FRASEEMIEN TUNNUSMERKIT	32
3.1 Polyleksikaalisuus	32
3.2 Kiteytyminen	34
3.2.1 Leksikaalinen kiteytyminen	34
3.2.2 Morfosyntaktinen kiteytyminen	35
3.3 Variaatio	37
3.3.1 Ortografinen variaatio	37
3.3.2 Leksikaalinen variaatio	38
3.3.3 Morfosyntaktinen variaatio	39
3.3.4 Leksikaalinen ja morfosyntaktinen variaatio	41
3.4 Modifiointi	41
3.5 Idiomaattisuus	45
3.6 Leksikaalistuminen	47
4 FRASEEMIEN RAKENNE JA LUOKITTELU	49
4.1 Luokittelumahdollisuuksia	49
4.2 Morfosyntaktinen luokittelu	50

4.3	Fraseemien erityisluokkia	54
4.3.1	Sanaparit.....	54
4.3.2	Vertausfraseemit	56
4.3.3	Erisnimen sisältävät fraseemit	58
4.3.4	Funktioverbirakenteet.....	60
4.3.5	Kollokaatiot.....	63
4.3.6	Rutiini-ilmaukset.....	65
4.3.7	Lentävät lauseet	71
4.3.8	Sananlaskut.....	76
4.3.9	Wellerismit.....	86
5	FRASEEMIEN SYNTAKTISIA ASPEKTEJA	92
5.1	Valenssi.....	92
5.2	Passiivin muodostus	97
5.3	Negaation muodostus.....	100
5.4	Nominalisointi.....	107
6	FRASEEMIEN SEMANTTISIA ASPEKTEJA	113
6.1	Idiomatisoituminen, metaforisuus ja motivoituneisuus.....	113
6.2	Merkityksen siirtymisen eri lajeja.....	116
6.3	Homonymia, polysemia ja epämääräisyys	119
6.4	Synonymia	123
6.5	Antonymia	126
6.6	Aktionaaliset sarjat	128
6.7	Asiaryhmät	130
6.8	Fraseemikentät	138
6.9	Konseptuaalis-semanttiset ryhmät	142
6.10	Semanttinen verkostuminen.....	145
7	FRASEEMIEN PRAGMAATTISIA JA STILISTISIÄ ASPEKTEJA	149
7.1	Kommunikatiiviset funktiot ja muut käyttöedellytykset	149
7.2	Stilistiset ominaisuudet	156
7.2.1	Tyylytasot	156
7.2.2	Puhujan asenteet	160

8	FRASEEMIEN ESIINTYMINEN TEKSTEISSÄ	164
	8.1 Joukkoviestimien kieli (sanoma- ja aikakauslehdet, internet)	164
	8.1.1 Eri tekstilajeja.....	164
	8.1.2 Mainokset	175
	8.2 Kirjallisuuden eri lajeja.....	179
	8.3 Tahattomia kontaminaatioita ja muuta normista poikkeavaa käyttöä	189
9	FRASEEMIEN HISTORIALLINEN KEHITYS	195
	9.1 Lukumäärä ja rakenne	195
	9.2 Etymologia	208
	9.2.1 Alkuperäalueet	208
	9.2.2 Yksittäisten fraseemien alkuperä.....	211
10	FRASEEMIEN MAANTIETEELLISIÄ ERIKOISUUKSIA	221
	10.1 Fraseemit murteissa ja paikallisissa puhekielissä	221
	10.2 Fraseemit yleiskielen varieteeteissa	229
11	FRASEEMIEN KANSAINVÄLINEN LEVINNEISYYS JA LAINAUTUMINEN	237
	11.1 Idiomien levinneisyys Euroopassa	237
	11.2 Sananlaskujen levinneisyys Euroopassa.....	244
	11.3 Idiomien ja sananlaskujen lainautuminen suomeen	251
	11.3.1 Lainautumisen edellytyksiä	251
	11.3.2 Sitaattilainoja.....	252
	11.3.3 Käännöslainoja	253
	11.3.3.1 Idiomeja eri lähteistä.....	253
	11.3.3.2 Idiomeja ja sananlaskuja ruotsista.....	257
	11.3.3.3 Idiomeja ja sananlaskuja saksasta.....	258
	11.3.3.4 Idiomeja ja sananlaskuja englannista	260
12	FRASEEMIEN KÄÄNTÄMINEN	265
	12.1 Tutkimuskatsaus	265
	12.2 Kontrastiivinen fraseologia ja kääntäminen	266

12.3 Käännösanalyysi	266
12.3.1 Käännöstapausten esittely	266
12.3.2 Lähdeluettelo.....	273
12.3.2.1 Kaunokirjallisuus	273
12.3.2.2 Televisiosarjat	274
12.4 Päätelmiä ja lisäaspekteja	275

13 KONTRASTIIVINEN FRASEOLOGIA 276

13.1 Kontrastiivisen fraseologian konsepteja	276
13.1.1 Kontrastiivinen fraseologia laajemmassa mielessä	276
13.1.2 Kontrastiivinen fraseologia suppeammassa mielessä	277
13.2 Kieltenvälinen kontrastiivinen fraseologia	277
13.2.1 Ekvivalenssi vertailupohjana	277
13.2.2 Ekvivalenssitekijöitä	278
13.2.3 Erilaisia ekvivalenssikäsityksiä.....	280
13.2.3.1 Kvantitatiivinen ekvivalenssi	280
13.2.3.2 Kvalitatiivinen ekvivalenssi	281
13.2.3.2.1 Täysekvivalenssi.....	281
13.2.3.2.2 Osaekvivalenssi	282
13.2.3.2.3 Korvike-ekvivalenssi.....	286
13.2.3.2.4 Kolmen kielen kontrastointia.....	288
13.2.3.3 Näennäisekvivalenssi	292
13.3 Loppuhuomautuksia	294

14 FRASEOLOGIA SANAKIRJOISSA 296

14.1 Yleistä teoriasta ja käytännöstä	296
14.2 Fraseemien luokittelu ja merkitseminen	298
14.2.1 Yleissanakirjat.....	298
14.2.2 Fraseologiasanakirjat.....	299
14.3 Fraseemien hakusana.....	300
14.3.1 Yleissanakirjat.....	300
14.3.2 Fraseologiasanakirjat.....	300
14.4 Fraseemien paikka ja järjestys sana-artikkelissa	301
14.4.1 Yleissanakirjat	301
14.4.2 Fraseologiasanakirjat.....	303
14.5 Fraseemien perusmuoto	304
14.5.1 Yleissanakirjat.....	304
14.5.2 Fraseologiasanakirjat.....	306

14.6 Fraseemien merkitys ja käyttö	307
14.6.1 Yleissanakirjat.....	307
14.6.2 Fraseologiasanakirjat.....	309
14.7 Fraseemeja koskevat viittaukset ja fraseemien monilemmatisointi	310
14.7.1 Yleissanakirjat.....	310
14.7.2 Fraseologiasanakirjat.....	311
14.8 Loppupäätelmiä	312
KIRJALLISUUSLUETTELO.....	314
ASIAHAKEMISTO.....	351

tyrmistystä ja harmittelua, ja ilmaisua *sagen wir mal* voidaan käyttää mm. kommunikaation hallintaan, viivyttelykeinona, havainnollistamiseen sekä puheen arvottamiseen ja kommentointiin.

4.3.7 Lentävät lauseet

Termin ”lentävät lauseet” asemesta käytetään usein myös termiä ”siivekkäät sanat” (vrt. esim. sa. ”geflügelte Worte”, en. ”winged words” ja ru. ”bevingade ord”). Edellä (s. 18) esitettiin jo, että nämä termit palautuvat Georg Büchmannin teokseen *Geflügelte Worte*; pohjana niille on Homeroksella esiintyvä ilmaus *épea pteróenta*. Lentävien lauseiden kulttuurinen tunnusmerkki on se, että niiden alkuperä on tiedossa. Aikaisemmin katsottiin, että alkuperän tuli löytyä kirjallisuudesta, mutta uudemman näkemyksen mukaan lähteeksi hyväksytään myös ei-kirjallisia lähteitä kuten elokuvat ja mainokset. Tarkkaan ottaen termi ”lentävät lauseet” ei viittaa pelkästään lauseisiin, vaan myös lausekkeisiin, toisinaan jopa yksittäisiin sanoihin. Vastaavasti termi ”siivekkäät sanat” pitää sisällään myös lausekkeiden ja lauseiden muotoisia rakenteita. Koska tässä esityksessä pidetään polyleksikaalisuutta fraseemien keskeisimpänä piirteenä, siitä ei ”siivekkäiden sanojenkaan” kohdalla tehdä poikkeusta. Tarkasteltavat yksiköt ovat siis seuraavassa lausekkeita tai lauseita.

Olennaista on huomata, että vaikka lentävien lauseiden lähde on tiedossa, näitä ilmauksia ei läheskään aina käytetä niiden alkuperäisessä muodossa. Tämä seikka erottaa hyvin monet lentävät lauseet kirjailijoiden teksteistä ja muista lähteistä peräisin olevista sanatarkoista sitaateista. Kun johonkin tunnettuun lähteeseen palautuvaa ilmausta on käytetty tarpeeksi usein erilaisissa kielellisissä konteksteissa, se on saattanut muuttua muotoaan ja kiteytyä varsinkin sananlaskuksi tai idiomiksi. Tavallinen kielenpuhujia ei jotakin yleistä sananlaskua tai idiomia käyttäessään monestikaan tiedosta sen alkuperää. Näin ollen riittää, että tietyssä kieliyhteisössä on ylipäättään olemassa tietoisuus määrättyjen ilmausten lähteistä, ja tämän tietoisuuden varassa nuo ilmaukset voidaan luokitella omaksi ryhmäkseen.

Lentävien lauseiden alkulähteistä ja alkuunpanijoista puhuttaessa voidaan ensimmäiseksi nostaa esiin Raamattu. Sekä Vanhasta että Uudesta testamentista löytyy lukuisia esimerkkejä laajaan käyttöön yleistyneistä idiomeista ja sananlaskuista:

- idiomeja: *heittää helmiä sioille; rakentaa hiekalle; huutavan ääni [erämaassa/korvessa]; erottaa/seuloo jyvät akanoista; antaa keisarille mikä keisarin on; pestä kätensä jstak; otsa[nsa] hiessä; olla [perheen] musta lammas; olla piikkinä jkn lihassa; ottaa jku siipiensä suojaan*
- sananlaskuja: *Hedelmistään puu tunnetaan; Ei kukaan voi palvella kahta herraa; Herran pelko on viisauden alku; Häädässä ystävä tutaan; Mitä ihminen kylvää, sitä hän myös niittää; Ei ihminen elä ainoastaan*

leivästä; Kunnia sille, jolle kunnia kuuluu; Joka toiselle kuoppaa kaivaa, se itse siihen lankeaa; Ei kukaan ole profeetta omassa maassaan/omalla maallaan; Sydämen kyllyydestä suu puhuu

Antiikin kirjallisuudesta (mytologiasta, tarinoista, saduista sekä kreikkalaisten ja roomalaisten kirjailijoiden teoksista) juontuvista sananlaskuista ja idiomeista esitettäkseen seuraavat esimerkit:

- idiomeja: *pubdistaa Aug[e]iaan talli[t]; leijua/riippua/roikkua jkn päällä/pään päällä kuin Damokleen miekka; nousta kuin feeniks-[-lintu] tuhkasta; kultainen keskitie; elättää käärmettä povellaan; koreilla lainahöhenissä/lainahöhenillä; Pandoran lipas; tanssia jkn pillin mukaan; olla veitsen terällä; tehdä välttämättömyydestä hyve*
- sananlaskuja: *Erehtyminen on inhimillistä; Kiiruhda hitaasti; Käsi kättä pesee; Ei lahjavevosen/lahjavevosta suuhun katsota; Parempi myöhään kuin ei milloinkaan; Jokainen on oman onnensa seppä; Ei yksi pääsky kesää tee; Rakkaus tekee sokeaksi; Suutari pysyköön lestissään; Viinissä on totuus*

Saksankielisten kirjailijoiden tuotannosta ovat lähtöisin mm. alla esitetyt fraseemit (teos mainittu suluisissa):

- Gottfried von Straßburg († n. 1215): *den/seinen Mantel nach dem Wind[e] drehen/hängen/kehren* ("Tristan und Isolt")
- Freidank († n. 1233): *Neue Besen kehren gut* ("Bescheidenheit"); *Hunger ist der beste Koch* ("Bescheidenheit"); *Allen Menschen recht getan ist eine Kunst, die niemand kann* ("Bescheidenheit")
- Eike von Repgow († vuoden 1233 jälkeen): *Wer zuerst kommt, mahlt zuerst* ("Sachsenspiegel")
- Martti Luther (1483–1546): *in den letzten Zügen liegen* (Raamattu); *seine Zunge im Zaum[e] halten* (Raamattu); *Bleibe im Lande und nähre dich redlich* (Raamattu); *Recht muss [doch] Recht bleiben* (Raamattu)
- Johann Fischart (n. 1545–1591): *jmdm. [goldene] Brücken bauen* ("Gargantua")
- Friedrich von Hagedorn (1708–1754): *Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben* ("Der Zeisig")
- Christoph Martin Wieland (1733–1813): *den Wald vor [lauter] Bäumen nicht sehen* ("Musarion")

- Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832): *der rote Faden* ("Die Wahlverwandtschaften"); *des Pudels Kern* ("Faust I"); *Wo [viel] Licht ist, ist auch [viel] Schatten* ("Götz von Berlichingen"); *Selbst ist der Mann* ("Faust II")
- Friedrich von Schiller (1759–1805): *die Bretter, die die Welt bedeuten* ("An die Freunde"); *leben und leben lassen* ("Wallensteins Lager"); *seine Pappenheimer kennen* ("Wallensteins Tod"); *der langen Rede kurzer Sinn* ("Die Piccolomini"); *Die Axt im Haus erspart den Zimmermann* ("Wilhelm Tell"); *Der kluge Mann baut vor* ("Wilhelm Tell"); *Früh übt sich, was ein Meister werden will* ("Wilhelm Tell"); *Der Mohr hat seine Schuldigkeit getan, der Mohr kann gehen* ("Die Verschwörung des Fiesco zu Genua"); *Welch[er] Glanz in meiner Hütte!* ("Die Jungfrau von Orleans")
- Friedrich Nietzsche (1844–1900): *jenseits von Gut und Böse sein* ("Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel einer Philosophie der Zukunft")
- Otto Julius Bierbaum (1865–1910): *Humor ist, wenn man trotzdem lacht* ("Yankeedoodlefahrt")
- Erich Kästner (1899–1974): *Es lebe der kleine Unterschied!* ("Fabian")

Esimerkkejä englanninkielisistä lentävistä lauseista ovat seuraavat fraseemit:

- Sir Edward Coke (1552–1634): *My house is my castle* ("Institutes")
- Sir Philip Sidney (1554–1586): *sb.s better half* ("The Countess of Pembroke's Arcadia")
- William Shakespeare (1564–1616): *the beginning of the end* ("A Midsummer Night's Dream"); *food for powder* ("Henry IV"); *the tooth of time* ("Measure for Measure"); *Brevity is the soul of wit* ("Hamlet"); *Something is rotten in the state of Denmark* ("Hamlet"); *All's well that ends well* ("All's Well That Ends Well"); *Much ado about nothing* ("Much Ado About Nothing"); *Well roared, lion!* ("A Midsummer Night's Dream")
- John Milton (1608–1674): *They also serve who only stand and wait* ("On His Blindness")
- John Bunyan (1628–1688): *vanity fair* ("The Pilgrim's Progress")
- Alexander Pope (1688–1744): *Fools rush in where angels fear to tread* ("An Essay on Criticism"); *A little knowledge is a dangerous thing* ("An Essay on Criticism")

- Samuel Johnson (1709–1784): *Hell is paved with good intentions* (James Boswell: "The Life of Samuel Johnson")
- James Fenimore Cooper (1789–1851): *to bury the hatchet* ("The Leatherstocking Tales"); *to smoke the peace pipe with sb.* ("The Leatherstocking Tales"); *the last of the Mohicans* ("The Last of the Mohicans")
- William Makepeace Thackeray (1811–1863): *to have a skeleton in the cupboard* ("The Newcomes")
- Tennessee Williams (1911–1983): *like a cat on a hot tin roof* ("Cat on a Hot Tin Roof")

Myös ranskan- ja espanjankieliset kirjailijat ovat synnyttäneet tutuiksi tulleita lentäviä lauseita, esim.:

- Jean de La Fontaine (1621–1695): *tirer les marrons du feu pour qn.* ("Le singe et le chat")
- Molière (1622–1673): *pour les beaux yeux de qn.* ("Les Précieuses ridicules")
- Montesquieu (1689–1755): *tempête dans un verre d'eau* (Honoré de Balzac: "Le curé de Tours")
- Marie Joseph de Chénier (1764–1811): *briller par son absence* ("Tibère")
- Pierre-Marc-Gaston Duc de Lévis (1764–1830): *Noblesse oblige* ("Maximes et réflexions sur différents sujets de morale et de politique")
- Miguel de Cervantes Saavedra (1547–1616): *el caballero de la triste figura* ("Don Quixote"); *luchar contra los molinos de viento* ("Don Quixote")
- Pedro Calderón de la Barca (1600–1681): *un secreto a voces* ("El secreto a voces")

Edellä luetelluista fraseemeista saattaa varsinkin vanhemmilla olla tietynasteinen esikuva jossakin vanhemmassa ilmauksessa. Lentäviksi lauseiksi saksassa ja muissa kielissä ne ovat kuitenkin päässeet mainituissa teoksissa tavattavien varhaisten esiintymien pohjalta. Monet niistä on käännetty muihin kieliin, mm. suomeen.

Monet aidot suomalaiset lentävät lauseet juontavat juurensa Kalevalasta ja Kantelettaresta, esim.:

- Kalevala: *aukaista/avata sanainen arkkunsa; olla joutavan jäljillä; ei kuuna kullan valkeana; olla kallella kypärin; päästä pälkähästä; lähteä soitellen sotaan; puhua suulla suuremmalla; Moni on kakku*

päältä kaunis[; vaan on silkkoa sisältä]; Ei pidot parane, jos ei vieraat vähene; Ei vara venettä kaada; Vesi vanhin voitehista; Lyhyestä virsi kaunis; Tervetuloa matalaan majaan!

- Kanteletar: *olla apposen alasti; puhua mitä sylki suuhun tuo; Huoleton [on] hevose-ton mies/poika; Menee [se] viisaskin vipuun*

Suomalaisista kirjailijoista on mainittava etenkin Aleksis Kivi, mutta lentäviksi lauseiksi katsottavia fraseemeja esiintyy myös muiden kirjailijoiden teoksissa:

- Aleksis Kivi (1834–1872): *Eskon puumerkki* (”Nummisuutarit”); *panna/pistää jk hampaankoloon* (”Nummisuutarit”); *olla kantona kassessa* (”Seitsemän veljestä”); *puolimatkan krouvi* (”Nummisuutarit”); *haukkua jku suut ja silmät täyteen* (”Nummisuutarit”); *pitää teerenpeliä jkn kanssa* (”Seitsemän veljestä”); *Kun kovalle ottaa, niin koiraskin poikii* (”Nummisuutarit”); *Istu ja pala!* (”Seitsemän veljestä”)
- Juhani Aho (1861–1921): *siihen aikaan kun isä lampun osti* (”Siihen aikaan kun isä lampun osti”); *olla maailman murjoma* (”Maailman murjoma”)
- Ilmari Kianto (1874–1970): *olla kuin siiville lyöty* (”Ryysyrannan Jooseppi”); *olla kaukaa viisas* (”Ryysyrannan Jooseppi”); *Jopa/Kyllä nyt myrkyn lykkäsi* (”Ryysyrannan Jooseppi”)
- Eino Leino (1878–1926): *olla syntymässä säikähtänyt* (”Helkavirsiä”); *Herra se on herrallakin* (”Viipurin vartio”); *Kalliit on laulujen lunnaat* (”Elegia”); *Kell’ onni on, se onnen kätkeköön* (”Laulu onnesta”)
- Frans Emil Sillanpää (1888–1964): *Hangosta Petsamoon* (”Marssilaulu”); *Sama kaiku on askelten* (”Marssilaulu”)
- Pentti Haanpää (1905–1955): *Kyllä se siitä vielä iloksi muuttuu* (”Iisakki Vähäpuheinen”); *Hyvästi, selvä päivä!* (”Iisakki Vähäpuheinen”)

Suosittuja elokuvia, joiden nimistä on syntynyt lentäviä lauseita, ovat mm.:

- ”Die Unschuld vom Lande” (Saksa 1933; idiomina *eine Unschuld vom Lande*)
- ”Gone with the Wind” (Yhdysvallat 1939, perustuu Margaret Mitchellin samannimiseen romaaniin; sa. ”Vom Winde verweht”; su. ”Tuulen viemää”; idiomina en. *to have gone with the wind*; sa. *vom Winde verweht sein*; su. *olla tuulen viemää*)
- ”La Dolce Vita” (Italia 1960; sa. ”Das süße Leben”; su. ”Ihana elämä”; idiomina sa. *das süße Leben*; en. *sweet life*; su. *makea elämä*)

Viime vuosikymmeniltä ja vuosilta tuttuja mainoslauseita ovat mm. seuraavat:

- sa. *Pack den Tiger in den Tank!* (ESSO); *In der ganzen Welt zu Hause* (Lufthansa); *Alle reden vom Wetter. Wir nicht* (Deutsche Bahn); *Der nächste Winter kommt bestimmt* (useita mainostajia); *Nicht immer, aber immer öfter* (Clausthaler-Bier); *Es gibt viel zu tun. Packen wir's an* (ESSO)
- en. *Food, folks and fun* (McDonald's); *Probably the best lager in the world* (Carlsberg); *Life tastes good* (Coca-Cola); *Connecting people* (Nokia); *Put a tiger in your tank!* (ESSO)
- su. *Elämä on* (DNA); *Sanokaa Fazer, kun haluatte hyvää!* (Fazer); *On hienoa olla Kultapossukerhon jäsen* (Postipankki); *Aina on tilaa vielä yhdelle joka käyttää Rexonaa* (Rexona); *Pane tiikeri tankkiin!* (ESSO); *Suosi suomalaista, osta kotimaista!* (useita mainostajia)

4.3.8 Sananlaskut

Sananlaskuja on vuosisatojen ajan yritetty määritellä tyhjentävästi, mutta tämä on osoittautunut hyvin hankalaksi. Esimerkiksi tunnettu amerikkalainen paremiologi Archer Taylor toteaa kirjassaan ”The Proverb”, että sananlaskun täsmällinen määrittely on niin vaikeaa, että sitä ei kannata edes yrittää (Taylor 1985: 3). Määrittelyvaikeudet johtuvat varsinkin siitä, että sananlaskut ovat syntaktisesti ja semanttisesti epäyhtenäinen ryhmä, jolla saattaa kommunikaatiossa olla monia erilaisia funktioita. Lisäksi sananlaskuja ei ole aina helppoa erottaa muista samankaltaisista ilmauksista kuten mietelauseista, elämänohjeista, iskulauseista ja tilannesidonnaisista rutiini-ilmauksista. Jos sananlaskun haluaisi määritellä mahdollisimman yleisellä tasolla, niin määritelmä voisi kuulua näin: sananlaskut ovat yleisesti tunnettuja, enimmäkseen lyhyitä ja ytimekkäitä lauseita, joilla on opettavainen tarkoituserä ja joihin sisältyy elämäntieteellisiä ja totuuksia helposti muistettavassa muodossa (vrt. esim. Mieder 2004: 3–4).

Määritelmän mukaisesti sananlaskut kuuluvat lausefraseemien luokkaan, joka sisältää myös tilannesidonnaiset rutiini-ilmaukset. Moniin näistä rutiini-ilmauksista sisältyy ympäröivään tekstiin viittaava elementti, mistä mainittiin jo kappaleen 4.2 lopussa. Sananlaskuissa ei tällaista elementtiä ole, vaan ne ovat kielellisessä tai ei-kielellisessä kontekstissa esiintyviä itsenäisiä lausumia; jotkut tutkijat (esim. Fleischer 1997: 76) nimittävät niitä sen vuoksi mikroteksteiksi. Sananlaskujen syntaktisia rakenteita tarkasteltaessa huomataan, että mahdollisia ovat yhdylauseet, yksinkertaiset lauseet ja elliptiset lauseet:

- yhdyslause: sa. *Wer A sagt, muss auch B sagen*; en. *Hoist your sail when the wind is fair*; ra. *Quand on parle du loup, on en voit la queue*; ru. *Man ska inte ropa hej förrän man är över bäcken*; su. *Kenen leipää syöt, sen lauluja laulat*
- yksinkertainen lause: sa. *Der Klügere gibt nach*; en. *Necessity knows no law*; ra. *L'argent gouverne le monde*; ru. *Ärlighet varar långst*; su. *Poikkeus vahvistaa säännön*
- elliptinen lause: sa. *Aus den Augen, aus dem Sinn*; en. *First come, first served*; ra. *Nul pain sans peine*; ru. *Alla barn i början*; su. *Ei kahtal kaksi kolmanna*

Suurin osa sananlaskuista on sanamäärin mitattuna lyhyitä; esim. saksassa useimmat sananlaskut käsittävät 4–8 sanaa. Yli kymmenestä sanasta koostuvat sananlaskut ovat harvinaisempia ja muodoltaan yleensä yhdyslauseita (ks. myös kappaleen 3.1 loppua). Sananlaskuissa on myös havaittavissa useita erilaisia rakennemuotteja, joista tässä pieni valikoima saksasta ja suomesta:

- A on B: sa. *Träume sind Schäume*; su. *Aika on rahaa*
- Ei kaikki ole A:ta, mikä B: sa. *Es sind nicht alle Jäger, die das Horn blasen*; su. *Ei kaikki [ole] kultaa, mikä kiiltää*
- Ei A:ta ilman B:tä: sa. *Keine Rose ohne Dornen*; su. *Ei savua ilman tulta*
- Millainen A, sellainen B: sa. *Wie die Mutter, so die Tochter*; su. *Millainen isäntä, sellainen renki*
- Parempi A kuin B: sa. *Besser Unrecht leiden als Unrecht tun*; su. *Parempi virsta väärää kuin vaaksa vaaraa*
- Ennen/Mieluummin A kuin B: sa. *Lieber rot als tot*; su. *Ennen mies maansa myy/myö kuin sanansa syö*
- A tekee B:n: sa. *Kleider machen Leute*; su. *Harjoitus tekee mestarin*
- Ensin A, sitten B: sa. *Erst wagen, dann wagen*; su. *Ajattele ensin, puhu sitten*

Sananlaskujen yleisimmät lausetyypit ovat väitelause sekä käsky- ja kehotuslause:

- väitelause: sa. *Aufgeschoben ist nicht aufgehoben*; en. *A rolling stone gathers no moss*; ra. *Le sang est plus épais que l'eau*; ru. *Snar hjälp är dubbel hjälp*; su. *Haukkuva koira ei pure*

- käskylause: sa. *Eile mit Weile!*; en. *Don't count your chickens before they are hatched!*; ra. *Attendez [à] la nuit pour dire que le jour a été beau!*; ru. *Sakta i backarna!*; su. *Auta miestä mäessä, älä mäen alla!*
- kehotuslause: sa. *Die Toten soll man ruhen lassen!*; en. *Business before pleasure!*; ra. *Des goûts et des couleurs il ne faut pas discuter!*; ru. *Man ska ta seden dit man kommer!*; su. *Ei pidä viskellä kiviä, jos istuu lasikaapissa!*

Sananlaskut ovat luonteeltaan yleispäteviä lausumia. Tämän leksikaalisia tunnuksia ovat mm. seuraavat sanat:

- 'kaikki': sa. *Aller guten Dinge sind drei!*; en. *All roads lead to Rome!*; ru. *Allting har två sidor!*; su. *Kaikki ajallaan!*
- 'jokainen': sa. *Jedem Narren gefällt seine Kappe!*; en. *Every man has his faults!*; ru. *Var och en är sig själva närmast!*; su. *Jokaisen ystävä ei ole kenenkään ystävä!*
- '[se] joka': sa. *Wer die Wahl hat, hat die Qual!*; en. *He who pays the piper calls the tune!*; ru. *Den som vågar [han] vinner!*; su. *Ei se pelaa joka pelkää!*
- 'aina': sa. *Einmal ein Judas, immer ein Judas!*; en. *A bad workman always blames his tools!*; ru. *Alltid bäst som sker!*; su. *Raha tulee aina rahan luo[kse]!*
- 'ei koskaan': sa. *Man lernt nie aus!*; en. *Never put off till tomorrow what you can do today!*; ru. *Vackra visor är aldrig långa!*; su. *Ei kateen kontti ole koskaan täysi!*

Sananlaskuissa esiintyy varsin runsaasti kielellisiä erikoisuuksia, joista monet selittyvät historiallisilla syillä; tähän viittaavat arkaismet koskevat sekä leksikaalista että morfosyntaktista tasoa. Esimerkki saksan sananlaskujen vanhentuneista sanoista on *Wer den Pfennig nicht ehrt, ist des Talers nicht wert*. Arkaaisia sanamuotoja edustavat verbinmuoto *sungen* (nykyään *sangen*) sekä pronominit *wes* ja *des* (nykyään *wessen* ja *dessen*) seuraavissa sananlaskuissa: *Wie die Alten sungen, so zwitschern die Jungen!*; *Wes das Herz voll ist, des geht der Mund über*. Attribuutiivinen genetiivi pääsanansa edellä ja taipumattomassa muodossa oleva adjektiivi substantiivin edellä ovat niin ikään säilyneet kiteytyminä aikaisemmilta kielikausilta, vrt. *Müßiggang ist aller Laster Anfang* ja *Abendrot, gut Wetter droht*. Seuraavan sananlaskun adjektiivi *gut* noudattaa vanhempaa ja uudempaa taivutusta: *Ein gut[es] Gewissen ist ein sanftes Rubekissen* (genetiivistä ja adjektiivista esimerkkejä

myös yllä kappaleessa 3.2.2). Loppusoinnun aikaansaamiseksi voidaan käyttää epätavallisia sananmuotoja (*gerennt* ensimmäisessä ja *tu* toisessa sananlaskussa) tai siirtää apuverbi pois sivulauseen lopusta (*kannst* kolmannessa sananlaskussa): *Wenn man den Teufel nennt, kommt er [schon] gerennt; Was du nicht willst, dass man dir tu', das füg' auch keinem anderen zu; Verschiebe nicht auf morgen, was du heute kannst besorgen.*

Suomen kielen sananlaskujen leksikaalisiin arkaismeihin kuuluvat mm. *markka* ja *penni*: *Markka on miljoonan alku; Pennissä on miljoonan alku.* Yleiskielestä poikkeavia sananmuotoja on jo esitelty morfosyntaktisen kiteytymisen yhteydessä, vrt. 3.2.2. Sanajärjestyistä koskevia erikoisuuksia ovat verbin esiintyminen usein lauseen lopussa sekä kieltoverbin paikka lauseen alussa: *Tyvestä puuhun noustaan; Ei tyhjä pala piipussakaan.*

Sananlaskuissa useasti tavattavia tyyliminaiisuuksia ovat alku- ja loppusointu sekä parallelismi ja antiteesi, vrt. esim.:

- sa. *Gleich und gleich gesellt sich gern*; en. *Barking dogs seldom bite*;
ru. *Lika barn leka bäst*; su. *Joka kuuseen kurkottaa, se katajaan kapsahtaa*
- sa. *Was ich nicht weiß, macht mich nicht heiß*; en. *A friend in need is a friend indeed*; ru. *Lätt fänget lätt förgänget*; su. *Joka keitetyn paistaa se makean maistaa*
- sa. *Kommt Zeit, kommt Rat; Keine Nachricht, gute Nachricht*; en. *Like priest, like people*; ru. *Så många huvuden, så många sinnen*; su. *Koirat sotii, koirat sopii; Loppu hyvin, kaikki hyvin*
- sa. *Wer hoch steigt, fällt tief*; en. *Much cry and little wool*; ru. *Långt hår, kort förstånd*; su. *Minkä nuorena oppii, sen vanhana taitaa*

Kappaleen 3.3 esimerkeistä paljastui, että kiteytyminen ei ole sananlaskujenkaan kohdalla absoluuttista. Tässä vielä joitakin lisäesimerkkejä, joista ensimmäiset kohdistuvat verbin ja lukusanan vaihteluun:

- sa. *Einem geschenken Gaul sieht/schaut/guckt man nicht ins Maul*; ra. *L'argent gouverne/mène le monde*; su. *Makuasioista ei kannata/pidä kiistellä*
- su. *Yksi hullu kysyy enemmän kuin yhdeksän/kymmenen viisasta osaa vastata*

Substantiivin numeruksen sekä kaasuksen ja artikkelin variaatiota valottavat seuraavat sananlaskut:

- sa. *Die Ausnahme bestätigt/Ausnahmen bestätigen die Regel;*
 su. *Kenen leipää syöt, sen lauluu/lauluja laulat*
- sa. *Besser ein/einen/den Spatz in der Hand als ein/die Taube auf dem Dach*

Kvantitatiivinen variaatio voi ulottua äänneistä lausekkeisiin ja lauseisiin:

- sa. *Morgenstund[e] hat Gold im Mund[e]*
- sa. *Wenn die Katze aus dem Haus ist, tanzen die Mäuse [auf dem Tisch]*
- ra. *Il faut hurler avec les loups [si [l']on veut courir avec eux]*
- su. *Rohkea rokan syö[, kaino ei saa kaaliakaan]*

Vaikka sananlaskut ovatkin itsenäisiä lausumia, ne voivat esiintyä myös suuremman lausekokonaisuuden alisteisina osina. Kun sananlasku upotetaan alisteisena lauseena matriisilauseeseen, sen muoto voi kielestä riippuen säilyä ennallaan tai muuttua komponenttien järjestyksen osalta. Esimerkiksi saksan *dass-* ja *weil-*lauseissa on finiittiverbi lauseen lopussa, ja tämä pätee myös niissä esiintyvien sananlaskujen komponenttien järjestykseen. Suomessa vastaavien sivulauseiden sanajärjestys on sama kuin päälauseissa, vrt.:

- sa. *SIE hat tatsächlich gelernt, dass Liebe durch den Magen geht und kocht die tollsten Gerichte.* (Vrt. *Liebe geht durch den Magen*; internet); *Integration, europäische – muss kommen, weil Not kein Gebot kennt und erst recht keine demokratischen Verfahren.* (Vrt. *Not kennt kein Gebot*; internet)
- su. *Jokainenhan kumminkin tietää, että itku pitkästä ilosta, pieru kauan naurannasta.* (Vrt. *Itku pitkästä ilosta[, pieru kauan nauramisesta/naurannasta/naurannasta]*; Suomen Kuvalehti 44/2015, s. 74 Ukkola); *Koska luulo ei ole tiedon väärä, kartoitamme nyt eri yhdistysten tilatarpeita ja -toiveita sekä nykyisten tilojen käyttöä.* (Vrt. *Luulo ei ole tiedon väärä*; internet); *Äiti on aina sanonut, että valheella on lyhyet jäljet.* (Vrt. *Valheella on lyhyet jäljet*; internet)

Sananlaskujen muoto voi muuttua myös kielellisen leikittelyn myötä. Kun uusi modifioitu muoto esiintyy tarpeeksi usein ja yleistyy kielenkäyttöön, se saavuttaa samankaltaisen statuksen kuin perustana oleva sananlaskukin. Tällaisia ilmauksia nimitetään antisananlaskuiksi. Motiivina näiden uusien rakenteiden muotoilulle on ollut halu kyseenalaistaa ja parodioida perinteisten sananlaskujen opetuksia, totuuksia ja moraalia. Antisananlaskujen

muotoiluun on käytetty erilaisia tekniikoita. Pienin rakenteellinen muutos koskee äännesubstituutiota:

- sa. *Gelegenheit macht Liebe* (← *Gelegenheit macht Diebe*); *Was lange gärt, wird endlich Wut* (← *Was lange währt, wird endlich gut*)
- en. *The pun is mightier than the sword* (← *The pen is mightier than the sword*); *A good beginning is half the bottle* (← *A good beginning is half the battle*)
- su. *Siinä maha missä painitaan* (← *Siinä paha missä mainitaan*); *Rohkea rotan syö* (← *Rohkea rokan syö*)

Seuraavissa tapauksissa on kyse yhden tai useamman sanan vaihtamisesta:

- sa. *Viele Köche verderben die Köchin* (← *Viele Köche verderben den Brei*); *Wo eine Pille ist, ist auch ein Bett* (← *Wo ein Wille ist, ist auch ein Weg*)
- en. *He who hesitates is constipated* (← *He who hesitates is lost*); *One man's Claire is another man's affair* (← *One man's meat is another man's poison*)
- su. *Yksi kuva valehtelee enemmän kuin tuhat sanaa* (← *Yksi kuva kertoo enemmän kuin tuhat sanaa*); *Minkä nuorena varastaa, sen vanhana omistaa* (← *Minkä nuorena oppii, sen vanhana taitaa*)

Myös yhdyslauseen toinen osa voidaan korvata toisella. Usein se on sananlaskun jälkiosa:

- sa. *Wer A sagt, streckt auch die Zunge heraus* (← *Wer A sagt, muss auch B sagen*)
- en. *If at first you don't succeed, blame it on your wife* (← *If at first you don't succeed, try, try again*)
- su. *Joka toiselle kuoppaa kaivaa, joka toiselle ei* (← *Joka toiselle kuoppaa kaivaa, se itse siihen lankeaa*)

Monesti alkuperäistä sananlaskua on laajennettu loppuun lisätyllä lauseella:

- sa. *Arbeit adelt – wir bleiben bürgerlich*
- en. *A watched pot never boils, especially when you forget to light the gas*
- su. *Kylmä kahvi kaunistaa, muttei sekään ihmeitä tee*